

I. Areálová studia a jejich východiska

A. Filozofické předpoklady

Podstata areálových studií tkví v minulosti evropského myšlení; jejich kořeny se obvykle spojují s komplexními ekonomickými učenými, která vycházejí z prostorových představ – fyziokratismu a merkantilismu.

Fyziokracie (= vláda přírody) je termín, který použil Dupont de Nemours (1739–1817) v roce 1768 a který rozvinul známý ekonom Adam Smith (1723–1790); pro fyziokraty bylo typické, že chápali svět jako přirozený řád, jenž má objektivní, na vůli lidského subjektu nezávislý charakter. Co je přirozené, to je také stabilní, neměnné, věčné. Svě učení (François Quesnay, 1694–1774, Mercier de la Rivière, 1720–1794) vyložili zejména v pojmu tzv. čistého produktu. S fyziokraty je spojena i teorie merkantilismu (lat. mercator = obchodník), který představu přirozených, objektivních zákonů fyziokratů doplnil učením o hodnotě vznikající z obchodu (colbertismus – podle francouzského ministra financí Jean-Baptiste Colbert, 1619–1683), tedy v geografickém a geopolitickém prostoru, kde probíhají cesty a doprava.

Teoretické základy areálových studií vznikaly v 17.–18. století s utilitarismem, za jehož vlast bývá pokládána Anglie, zejména dílo Johna Locka (1632–1704) *Pojednání o lidském rozumu* (*Essay Concerning Human Understanding*, 1690) a jeho pedagogický spis *Několik myšlenek o výchování* (*Some Thoughts Concerning Education*, 1693). Výchova je pro Locka záležitostí soukromou (rodinnou, ale závisí na ní stav národa a státu). Lockovým cílem je vychovat šlechtice (gentlemana), který bude plnit své společenské funkce a šířit slávu vlasti. Spolu s prolnutím fyzické a duševní výchovy (otužování, plavání ve studené vodě, hra na čerstvém vzduchu) je tu jídelníček (málo jídla a pití, jednoduchá strava, lehké pivo), spánek a péče o stolic. Člověk by měl být drilem veden k tomu, aby byl po opuštění otcovského domu obrněn před nepřátelskými vlivy okolního světa. Utilitární je Lockovo pojetí Boha: zdůrazňuje se jeho srozumitelnost a nekomplikovanost, přičemž autor odmítá implantovat do dětské mysli složité představy, jež vedou

k zmatku a šílenství: podobně umění ztěžuje dosažení kýženého výchovného cíle – navíc je zřídkakdy vidět, uvádí Locke, že by někdo na Parnase našel zlaté nebo stříbrné doly. Podobně v traktátu *O studiu (Of Study)*, jenž je volným doplňkem obou předchozích, se staví proti mrhání časem kladením choulostivých otázek: studium má zajistit klidné a zdárné putování člověka po životní dráze. Důraz na přirozenost odvozenou ovšem z přírody, jíž se má člověk jako její součást podřídit, je charakteristická i pro traktát Davida Huma (1711–1776) *Zkoumání lidského rozumu (Enquiry Concerning Human Understanding, 1748)*. Uznávaným zakladatelem celé teorie utilitarismu je však až Jeremy Bentham (1748–1832) v díle *Deontologie neboli Věda o morálce (Deontology or the Science of Morality, knižně 1834)*: je inspirováno dominantním skotským osvícencem Francisem Hutchesonem (1694–1746); nejpodstatnějším zájmem je pro něho touha po štěstí (greatest-happiness principle); v tom pokračuje i pozitivista James Stuart Mill (1806–1873) ve spisku *Utilitarismus (Utilitarianism, 1861)*. V Rusku se utilitarismus jako státní doktrína prosazuje za Petra I. Jeho doba, jež budí politické, ekonomické a kulturní reformy shora, je pokládána za konec staré Rusi a počátek ruského sblížení se Západem, i když to nikdy zcela nezmizelo; Petrův proevropský utilitarismus namířený proti pasivitě a nefunkční neúčinnosti starého způsobu života, vyvolal reakce lidí, kteří upozorňovali na jeho odvrácenou stranu (A. Sumarokov). Spor utilitarismu a antiutilitarismu je klíčovým ve vývoji ruského myšlení a postupuje přes 18. a 19. století a pokračuje až do 20.–21. století. Zde se objevuje v různých polohách (Lomonosov kontra Sumarokov, Arzamas – Beseda, západníci – slavjanofilové, revoluční demokraté jako radikální pozitivisté kontra počvenici, obecněji faustovské a antifaustovské linie literární). Kult užitečnosti jako nezbytný důsledek lidské snahy hájit vlastní existenci se v Rusku projevuje právě v 18. století, dílně ruské literatury, kdy vzniká její moderní podoba. Klíčem k ruskému utilitarismu je činnost merkantilistického kupce Fjodora Saltykova (zemřel 1715) a zejména podnikatele a ekonoma Ivana Tichonoviče Posoškova (1652–1726), jehož *Kniha o chudobě a bohatství (Kniga o skudosti i bogatstve, 1724)* je komplexní utilitaristickým pohledem na ruskou společnost zralou pro reformy: coby merkantilista je pro posílení kupeckého stavu, omezení moci církve a její zásadní proměnu v pevnou instituci pro posílení společenské stability, proti zahálčivosti a neúčinnému klášternímu rozjímání. V listu Petrovi I. *Když někdo bude chtít (Аще кто захочет, 1725)* navrhuje jmenování člověka s rozsáhlými pravomocemi, který by pro stát vybudoval ideologický aparát. Teorii utilitarismu do praxe jazykové, stylistické a básnické uvádí Michajlo Vasiljevič Lomonosov (1711–1765), u něhož se slovo „польза“ bohatě vyskytuje i v názvech děl, např. *O užítku knih církevních v ruském jazyce (О пользе книг церковных*

*в русском языке, 1757), List o užitečnosti skla (Письмо о пользе стекла, 1752).*¹ Utilitarismus vycházející z fyziokratismu a merkantilismu měl výrazně speciální (areálovou) dimenzi.

1 Viz I. Pospíšil: *Labyrint kroniky*. Blok, Brno 1986.